

7281

DALSLAND

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Dals Ed m.fl.snr

3/6 1934

Johansson, Johannes, 1934

Svar på ULMA:s frågelista M 25 Jaktens och
fiskets betydelse för hushållningen

22 bl.4:o

7281

Exc.OSD

galstens och fiskets betydelse för
hushållningen.

Dalsland.
Dals Eds m.

En galsten och fisket haft stor betydelse
för nybyggnaderna i dessa bygder, särskilt i fjälltrakt-
terna, är självfallet. Deras tid ligger dock så
långt tillbaka att några tillförlitliga sårmer här-
om inte finnes. X

Men även sedan bygden i allmänhet
blivit uppodlad och befolkad ha ju nybyggare
funnits. En sådan var Anders Hög, som levde
här under 1700-talet. Ingen vet med bestämd-
het huru många nybyggen han utförde, men
dessa antal uppskattas till närmare en par
tio. En total av de ställen han tagit upp in-
om Dals Eds och Nörsenmarks socknar äro själv-
ständiga hemmanställen och brukas än i dag.

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

Under hela sin liv flyttade Hoyl från plats till plats och för varje gång tog han upp en ny plats. Han säges ha varit snarstucken och omöjlig att komma till tals med, och när ägaren till den mark, där han slagit sig ner, kom och fordrade avgäld i någon form av hönor, gav han sig iväg till en ny plats. Han kunde således aldrig hinna att komma igång med vare sig något ordnat äkerbruk eller någon verktygsbruk, utan han måste givetvis hämta det mesta av födan till sig och sin hustru ur skogarna och sjöarna. Hela hans bohav bestod, säges det, av kärning, kor, gästa och yxa. Huruvida han för jätternas bedrivande hade någon bräsa, finnes icke. Detta var också av underordnad betydelse, andeväsende gäster var det mest antitade

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

och tillika mest givande fämysträdskapet, när
det gäddde skogsfågel och ävew hare.

En annan nybyggare av samma lägg-
ning fastän icke i samma omfattning som
Hoyt var Hans Euydal. Denne föddes på
Räfväsät i Räfvarken omkring år 1780.
Han tog anställning som soldat för Räfvar-
ken och var med i finska kriget 1808-1809.
Ganska tidigt tog han dock avsked från sal-
dattjänsten och började en lev, som i mycket
liknade Anders Hoyts. Han tog dock icke upp så
många ställen som denne, men det torde ha va-
rit 10 à 12. Euydal måste alltid dragas med
svårigheter för uppehållets till sig och sin familj,
men, om någon beklagade honom här för, svara-
de han: "Loppri! Det blir väl alltid något att
äta, som han så." Skogen och tjärnen, invid

3.
ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

vilka han helst valde sina boplatser, fingo lämna det kvadsakliga av livets nödort och det var inte heller alltid läckerheterna bland slöghvittet, som framsettes på Hans Erydals bord. Tju och med varghöte ingick i hans matsedel. Sålunda berättas det att en granne till honom var en gång till besök med en av hans barn och att de vid hemkomsten bjödos soppa kokt på varghöte.

I Kårbuttet i Klefmarcken bodde en torpare, Andreas Persson, född år 1821, död år 1899. Denne hämtade praktiskt taget all köttfödan till sig och familjen i slöghen. Jag kan inte säga hur många stycken han sköt, men det var i regel minst en varje höst. Fanns det någon styckfamilj i slöghen, så nog hade Andreas reda på dess tillhåll sommaren igenom, och,

när första dagen för älgjakten var inne, hämtade han sin byte. Ludreas hade en sukelpipig mynningspladdare, som aldrig förfelade sin mål. Det mesta av älgköttet såldes och en del omsåltades för vinterbehovet. Det dagliga behovet av kött tillgodosågs dock mest genom småvilt och av sådant hade nog Ludreas färskhet varit året runt, ty någon symmertigen stor respekt för fridlysningstiden hade han icke.

En granna kom en dag mitt i sommaren in till Ludreas, som jänte för familj just före på med middagsmålet, bestående bl. a. av färskt kött.

"Jä ble' tvängen te' i slakte en lammsunge, som hadde fordarna sij." sade Ludreas.

Efter en stund tryggade han sigdeles i-händigt på en köttbit, varefter han tog ut en

litet runt föremål ur munnen, talade och sade:
 "Förhålls mej, va' därefter där en hayel."

Det var en hare, som fän släppa till
 lammkötet och i ivern föll Andreas ur rullen.

Det fanns många sådana som Andreas
 här i fjällbygden, fastän endast en fåtal
 kunde tävla med honom ifråga om skjut-
 skicklighet och jakttlycka. Tullgängen på vitt,
 i symmetrisk fågel, var också den tiden
 synnerligen riddig. På en plats i skogen till
 minn föräldrarnas i Klefmarcken hade tjäd-
 rarna en särdeles gouterad lekplats vid tiden
 omkring mitten av förra århundradet. Där
 kunde man i tidiga vårmånar se och hö-
 ra över trettiotalet tjädor i spel på samma
 gång.

Jaktbytet under lovtig tid såldes för

7.

det mesta och Fredrikshald; Norge var den viktigaste och förväntade varaktighetsimporten.

Moin far, Nered Johansson i Klefmarhem, född i Rimnäs i Täftevals socken 1849, död i Klefmarhem, Dals Eds Am 1922, har berättat, att, när farfar, Johannes Andersson, på 1850-talet Täftevals Am bodde i Rimnäs och ofta företog resor landsvägslängs till Fredrikshald, bokade en torpare, Brynjel på Gyllandsmon, komma fram till Rimnäs kvällen innan farfar skulle avtrida en sådan resa och fråga:

"Kan jä få shecke mä' dej en overfoogel elle' väv dä' te' byn i mstra?"

Med stöd av farfars löfte härtillman kom Brynjel i ottan dagen därpå med en stor säck full med arrar. och detta upprepades ofta under den booliga jakttiden.

En storpjävarare i senare tid var Jonas Johannes Nässemans son
 som i Grandalen i Väsbo inom Nässemans sock-
 ken, född år 1855, död år 1932. Han sköt själv
 ick mindre än 46 älgar och var därjämte
 med om många fler.

I yngre dagar brukade Jonas om konvar-
 na sysselsätta sig med dikningsarbete i
 de s. k. bukerfjällen på norska sidan. Dessa
 utgjorde en många tusen tunnland omfat-
 tande skogskomplex tillhörigt godsägare
 buker i Kristiania.

Omgivet av bukers marker låg inne
 i fjället en litet ställe, Kalltet, som ägdes
 av Jonas' bröder Aron och hos denne bodde
 Jonas under sin arbete i skogen.

Jämsides med dikningsarbetet bedrovo
 de båda bröderna en mycket lönsamt jakt

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
 DLS. DALSED m. fl. snr.
 Frgl. M 25

samt vore till och till i Fredrikshald, där de
 slytrade jaktbytet, varav de hade särlan
 fulla för varje gång. Blev det frågan där-
 om, så hette det givetvis än vittet skjutits
 på hans marker och på svenska sidan, men
 i verkligheten var det nog så att brukers här-
 ligen och välsköta jaktmarker fått släppa till
 det mesta om inte hela bytet. Bruker inköpte
 också senare hans ställe för att få bort deines
 och bröders "operationsbasis."

För penningar hopparade av inkonsten på
 delningsarbetet och jakten i förering inköpte
 Jonas Brandalen.

Konrad Jakobsson i Röviken i Nössemarks
 socken, född år 1876, berättar om Jonas i
 Brandalen:

"Edvin Petersson i Vålsbo hadde en

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
 DLS. DALSED m. fl. snr.
 Frgl. M 25

10.
summer en hars, som gick där i julekan-
tens, å detta kom han te' å tala om för
Jmas. Han tarte om att dä' skulle komme
främmun te' in å då skulle han ha varit
å fågne däm mä. Jmas gick dit å skat
här i gräddarens förste lovlis dän.

En an' gång hadde Jmas å en gubbe,
som de kalla Troubäcksen, fän språk på en
mård, å den gick ut vägen för däm å
kröp in under en sten.

Dä' va' för nära för å skjuta å Jmas
stade in näven å tog mårin å den bet 'en
ss löktert fördarva i näven.

När Jmas kom hem, grinte kärerna på
för att han hadde utsätit sig för detta här.

Dä' röt Jmas åt kärerna:

'Du kan väl beyripa att ja komme

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

ente lå männ jä!"

Jonas sköt sin sista sty nägot urstaka
år före sin död.

På Orstjärnsbrätarne i Räfmarcken bodde Oals Eds son
från omböring år 1850 till år 1899 Johannes Jonas-
son, född 1829, död 1902, med hustru och fem
barn. Själv ägde han omböring 1000 tunnland
på vilibräd mila skogs- och fjällmark och
därtill gränsade stora fjällskiften tillhöriga
andra ägare intill hans marker.

Brätarne ligger långt från allfarvägen
och långt från närmaste människoböring
så än där kunde jakten utan hänsyn till
jakttidaryans småaktiga bestämmelser bedri-
vas året om.

Den intilliggande sjön Tröstihölan och
de många tjärnen i fjället voro särdeles fiske-

rika. Gubben fiskade och sinerna skatte på-
ten. Inkomsten av försält viltbröd räckte
gott till familjens kontanta utgifter och mat
i huset fattades aldrig.

Godsägarens boken, vars marker på norra
sidan gränsade emot Brätarne på södra
sidan, köpte detta ställe av Johannes Jons-
son; tröttnen mer på samma anledning
som förelodde honom att köpa Heltet av
Jon Johansson.

Alla fiskrika tjärnen i dessa fjärrtrakter ha
så långt man minns tillbaka lockat och locka
än i dag bygdens folk till stora fisketurar. Nå-
gon gång och för en del är det väl enbart nö-
jerutflykten men i regel är det nyttighets-
sympuliten som är den avgörande. Det är
icke alls sällsynt, än en metare kan plocka upp

12.
ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

10 à 12 kg abbare på en doppflykt dit upp.
Det är visserligen mest småfisk, men det
blir mat i alla fall.

För i världen var det inte endast i var-
dagslag utan även vid festliga tillfällen, som
färdkvattensfiken ingick i husåterningen.
Min farfar arrenderade och bodde en tiotal
år under 1850- och 1860-talen på Fagerås i
vid den historiska Kornsjön på gränsen mellan
Skåne och Norge.

Vid en tillfälle under denna tid skulle
hans söner bevid bevidsom på försäter i dals
Eds socken ha en kalas och kom en par da-
gar före denna den 6 à 7 km. långa vägen
över fjället till Fagerås och bad farfar
hjälpa honom att fånga fisk till kalaset.
Huruvida det var årtiden eller väderleken, som

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

14.
både hinder i vägen därför, känner jag inte till,
men förhållandet var emellertid, att fisken i
sjön lönade sig inte, utan gubbarna gingo
till en tjärm inne i skogen för att fånga
abbore med häv.

Farfar skötte häven och svävern befaun
sig en bit från honom och metade.

Då ropade farfar plötsligt:

"Du får komma å hjälpa mig, hvo!
Jä tror jä ha fått en gossunge i häven."

Med förenade ansträngningar lyckades
gubbarna få häven upp och i land och ha-
de då en stor gädda i deusamma. Gäddan
var så lång, att när hvo, som var en karl
av ordinar längd, bar den på ryggen med
gäddgapet uppe vid axeln, drogs stjärten
nä marken. Det blev utså fisk tillräck-

ligt för det kalaset.

7 kmmliddekycken i Ödsbalds socken finnes en litet tjärn, som kallas Rönnessedyveln. Där fanns det i början av 1800-talet mycket fisk, men man kunde aldrig få något av den samma, om man gick dit på vanligt sätt och fiskade. Ville man ha fisk, så måste man smyga sig dit osedd.

Vils mark, eller Waske-Vils, som han kallades av folket i trakten - han hade varit fodermark vid armen -, var den enda, som lyckades få fisk i Rönnessedyveln. Han hade lärt sig kringlet och han smög sig tidiigt på morgnarna skryfades till dyveln.

En gång, när han efter en lyckad fångst gick hem, var han inte så försiktig, utan grannarna följde så den myskena

Ödsbalds socken

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgj. M 25

fisken, som han hade fångat.

De lade de sig i försät för honom och följde efter till dyveln och sedan var det slut med fiskelyckan i det tjänst för Marke-Nils.

Det var ingen som visste hur djup Rönnsedyveln var. Marke-Nils försökte en gång loda den med en sten, som han bundit i en tvinntråd. Han hade en stort mystan, men tråden på detsamma nådde inte till att loda dyveln. (f. ridslagsmanen Axel Andersson i Kroken har berättat om fisken i Rönnsedyveln efter Andreas Bengtzelsson.)

Förutom vad fört anförts sägande jätten Dals Eds som på naturligt vilt är illykommas, är man också, så fort tillfälle därtill gavs, jagade när

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

17.
dels för skinnets dels för skottlörens skull.
Andreas på Mattkultet var en duktig råvjägare
och hans jakttyg var så väl utvecklat, att
han kunde spåra mår på barmark. Skinnen
såldes.

Intill mitten av 1800-talet jagades man
dessutom varg och lo. Vargen kallades här
"gråben" och lojuret "göpa".

Grävling jagades också ända in i Sena-
re tid, men den offrade man sällan
kunt på, utan man gjutrade en "stork"
utanför ingången till gästet eller "grävlinge-
hiet", som det kallades här. Köttet av gräv-
lingen användes i enstaka fall till föda och
av skinnets gjordes man väskor, varvid
skinnets av bålen utgjorde själva väskan
och skinnets av huvudet, som fladdes ända

ut till nosen, viktas över öppningen roantill
såsom lock. Vårkan bars i en ren över axeln.
Från min barndom minns jag många gub-
bar, som använde "grävleujevärker" både
till matsäcksvärker och till att skakta horn
varre i från handelsboden.

Jag har föint nämnt, att man använ-
nade jaktbytet dels sjölv dels genom grannars
och vänners förmedling. Vid mitten och under
senare hälften av 1800-talet förlekom dessutom
ofta att personer skaffade sig inkomst genom
att uppköpa skogsfågel och sedan anväta denna
i Fredrikshald.

Förfädernas rätt att jaga och fiska när
och var man ville har man i dessa bygder
velat bibehålla ända in i sena tider. Jag har
anfört exempel härpå, och jag vill tillägga, att

det var ikke allenaft adress i Natthullet och Jonas i Grandalen samt deras gelikar, som hade denna uppfattning, utan den allmänna åsikten var än någon inskränkning i jaktätten icke borde ifrågakomma vare sig till tid eller rum. Det väckte också till och med så sent som iupå 1900-talet stark ovilja, om någon företog sig att genom kungörelse eller ansly fridlysa sina jaktmarker.

Numera respekterar man visserligen äganderätten i detta vänskande bättre än förut, men tyvskytte anses dock icke i nämnvärd grad ohederligt. Vid ätjakterna, då de olika ägarna i t. ex. en kommun sammansluta sig till en jaktlag, håller man sig i regel inom egna gränser, men det är ingalunda ovanligt, att personer ur en jaktlag kvälar

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
 DLS. DALSED m. fl. snr.
 Frgl. M 25

före första älgjaktlagen göra razzier in på andras marker för att driva älgarna över till de egna markerna.

Utom de matnyttiga delarna av viltbrädet var det inte mycket, som tillvaratogs för hushällets behov. Jag har nämnt, att man gjorde väskor av grävlingsskin.

Orre-Bryggel i Klefmarken, född 1798, död 1885, beqvade mäsor av lomskin med lomsens hals som skärm.

Fågelvingar beqvades i min barndom så som i köp mjöl med vid bål etc.

Jag minnes också, att man hade en sten till formen liknande en kaffeböna att kapa ut skräp ur igorren med. Den kallades "krävkesten", och stoppades in under öron över ögonkloben, varefter den gjorde en mund-

två i isgrubban och förde med sig "botten"
ut.

Vid de följt nämnda fiskefärderna
konserverades alltid fisken omedelbart och
transporterades i regel uppträd på ryggen,
som bars i händerna. För ändamålet speci-
ellt tillverkade korvar beqvämades även.

Såsom tillhöll till den isen alltid så rik-
liga matsäcken brukade man steka fisk
på glöden vid lägerelden sedan man ta-
git inlämnet ur fisken och saltat inuti
densamma.

Vid användningen i husvärdet koktes
fisken nästan undantagslöst och spadet slöps
ut. Fisken äts varm såsom smel till potatis.

Fiskebehovet vintertid tillgodosågs huvud-
sakligen med sill, salt eller färsk, som

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25

man köpte eller tillbytte sig vid de ofta återkommande resorna till Fredriksghald.

Jag minnes från min tidigaste barndom, att man rökte färsk sill, som inköpts i Fredriksghald. Sillen rensades och bändes isär längs ryggskenet men fläktes icke, varefter den upphängdes på stänger i kökhan och röktes. Den fick dock icke någon särdeles ljuv smak enligt vad jag kan minnas.

Skinn bereddades och användes till "pajelskivror", d. v. s. att sammanknuda köppen i slagan med, och ansågs vara ojämförligt hållbarare här till än något annat skinn.

Ur ögat minne utom det, varför särskild påymerman angivits.

Ed den 6 juni 1904.

Johs Johansson

ULMA 7281. J. Johansson. 1934
DLS. DALSED m. fl. snr.
Frgl. M 25